

Mongol (ýa-da türk-mongol) hanlygy

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Mongol (ýa-da türk-mongol) hanlygy MOĞOL (VEYA TÜRK-MOĞOL) HANLIĞI

Önsöz

Altay kavimlerinden sayılan Türk, Moğol, Mançu, Kore ve Japon milletleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi, her şeyden önce dil araştırmalarına dayanılarak yürütülmüş ve yürütülmektedir. Türk boylarının, bu Altay kavimlerinden Moğolların dışında hiçbiri ile komşulukları olmadığı için Türklerle bunlar arasındaki ilişkiler filolojik araştırmalar seviyesinde kalmıştır.

Fakat Türklerle Moğollar arasındaki ilişkilere gelince büyük bir başkalık göze çarpmaktadır.

Eski devirlerden beri Türklerin anayurdunun bir parçası olarak bilinen ve bugünkü Moğolistan ve Mançurya'yı içine alan Asya'nın kuzeydoğu bölgeleri, Hunlardan beri Türk boyları ile

Moğol ve Mançu gibi diğer Altay kavimlerinin faaliyette bulunduğu sahalar olmuştur. Türklerin cedleri olarak kabul edilen ve Çin’le daimî bir mücadele halinde yaşayan Hunlar buralardan batıya ve güneye yayıldıkları gibi, 6-8. yüzyıllardan itibaren Asya tarihinde siyaset ve kültür bakımından büyük rol oynamaya başlayan Göktürk İmparatorluğu’nun merkezi de burası idi. Ancak, denizden uzak ve sert kara iklimine sahip olan ve bilhassa Çin ile daimî bir savaş halinde yaşamayı gerektiren bu bölgeyi, gelecek için karanlık gören Türkler, IX. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş terk etmişler ve merkezlerini batıya ve güneybatıya nakletmişlerdir.

Türklerin, en eski dil ve kültür âbidesi olarak bilinen Orhon Yazıtları bu bölgelerde meydana gelmiş ve bunların asılları da hâlâ burada muhafaza edilmekle beraber, burası bugün artık “Moğolistan” olarak tanınmakta ve Türklükle ilgisi, ancak tarihî bir değer taşımasıdır.

Siyasî ve idarî merkez batı ve güneybatıya kaymakla beraber, Türk boylarının bir kısmı Moğollarla bir arada veya onlarla komşu bir halde yaşamakta devam etmişler, Moğolların bir kısmı Türkleşirken bazı Türk boylarının da “Moğollaştığı” görülmüştür. Altay’daki Türk boyları ile Moğollar arasındaki buna benzer karşılıklı temas ve kaynaşmalar, XX. yüzyıla kadar devam etmiş ve etmektedir. Bu yüzden, Moğollar arasında Türk ve Türkler içerisinde de Moğol boy adlarına rastlandığı gibi, bazen de aynı boy adının hem Türk, hem Moğol cemiyetlerinde aynı zamanda kullanıldığı görülmüş, fakat duruma göre bunların bazıları “Türk”, bazıları “Moğol” menşeli olarak mütalâa edilmiştir.

XII. yüzyılda tarih sahnesine çıkışlarından önce, Moğolların ve bu zümreye mensup aşağıda saydığımız boyların, devlet kurma gibi siyasî ve içtimaî faaliyetleri sınırlı kalmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllarda, bir cihan imparatorluğu kurulması şeklinde karşımıza çıkan hâdiseler ise, dünya tarihinin en önemli sayfalarından biri olup, bundan önceki Hun, Avar, Göktürk devirlerini hatırlatmakta ve onların birer tekrarı gibi karşımıza çıkmaktadır.

12. yüzyılda, Moğolistan ve civarında başlıca şu büyük boylar yaşıyor ve birbirleriyle amansız bir mücadeleye halinde bulunuyorlardı: İrtiş ile Orhon arasında ve Altay dağlarının kuzeyinde olmak üzere en batıda Naymanlar, onların doğusunda Orhon civarında Kereyitler, onların kuzeyinde, Selenge nehrinin orta ve aşağı mecrasında Merkitler, onların batısında ve Naymanların kuzeyinde olmak üzere Oyratlar, Büyür gölü civarında Tatarlar ve ilk zamanlarda fazla kuvvetli ve tanınmış olmamakla beraber, Cengiz Han tarafından bütün boyların birleştirilmesinden sora adları umumî bir millî isim haline getirilen Moğollar (Manghol) bunların başlıcaları idi. Naymanlar ve Kereyitler, Uygur Türklerinin komşusu olmakla kültür bakımından onların tesiri altında kalmışlar, yazı ile birlikte birçok medeniyet ve kültür unsurlarını Uygurlardan alan Moğol boylarından bilhassa Naymanlar, diğer komşularına nazaran üstün bir seviyede bulunuyorlardı. X. yüzyılda Moğolistan'da siyasî faaliyetin hızlandığını, Kırgızların batıya, Yenisey civarına püskürtüldüğünü ve Kuzey Çin'e yerleşen Hıтай'ların, Liao adında bir sülâle kurduğunu görüyoruz. Liao Devleti 1225'te yıkılmış ve onların bir kısmı batıya göçerek, Tarım ve Fergana vadisinde, yüzyıl kadar yaşayan Kara-Hıтай Devleti'ni kurmuşlardır.

Çinliler, kuzeydoğudaki boyları, bazen kendi adlarıyla zikretmekle beraber, (mes. Hiung- nu=Hun; T'u-K'üe=Türk), çok defa onları Türk veya Moğol olarak ayırmadan, toptan Tatar (Ta-ta) diye adlandırmışlar, XIII. yy. başlarında ise Moğolları, Çin sınırına yakınlılıklarına ve medenî seviyelerine göre "Beyaz Tatar", "Kara Tatar" ve "Yabanî Tatar" şeklinde gruplandırmışlardır.

Tatar sözü, gerek Türk ve gerek Moğollar arasında eskiden beri bir boy adı olarak kullanılmakta idi. Ancak, Moğollardaki Tatarlarla Türk boyu olan Tatarların aynı olmadıklarını hatırlatmak yerinde olur. Moğol-Tatarlar, 1202 tarihinde Dalan-Nemürges savaşında Cengiz (Çinggiz) Han tarafından yenilerek parçalanmışlar ve bütün mensupları da diğer boylar arasında taksim edilmişlerdir. Böylece Tatar boyu Moğollar arasında ortadan kalkmakla beraber, bu ad yabancılar

tarafından bazen “Moğol”, bazen de “Türk” anlamında kullanılmakta devam edilmiştir. Türk dilinin en eski belgelerinden olan Orhon Yazıtları’nda zikredilen “Tatar” halk adını bazı tarihçiler Moğol, bazıları da Türk menşeli olarak mütalâa etmişlerdir. Fakat Kaşgarlı Mahmud’un Divan-ı Lûgat-it-Türk’ünde adı geçen Tatarların bir Türk boyu olduğunda şüphe olmasa gerek.

Ruslar da Cengiz devri için bazen “Moğol”, bazen de “Tatar” adını kullanmışlar, hatta ondan sonra kurulan ve birer Türk devleti olan Altın Ordu ve Kazan Hanlığı ve ahalisine hep Tatar demişlerdir. Çarlık devrinde ellerine geçirdikleri bütün diğer Türk boylarına Ruslar toptan “Tatar” demişler, fakat bununla hiçbir zaman “Moğollar”ı kastetmeyip, bu tâbiri yalnız ve yalnız Türk boyları için kullanmışlardır (meselâ: Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Astrahan Tatarları, Kafkasya Tatarları, Azerbaycan Tatarları, Taşkent, Hive, Buhara Tatarları, Kaşgar-, Kulca, Sibiryâ, Altay Tatarları, vb.)

Bugün “Tatar” sözü bir Türk boyu adı olarak ancak “Kazanlı” veya “Kuzey Türkleri” dediğimiz İdil-Ural, Batı Sibiryâ ve Astrahan ahalisi ile “Kırımlı”lar için kullanılmaktadır. Zikrettiğimiz bu boylar artık bugün bu ismi kendileri de bir halk adı olarak benimsemiş durumdadır.

Cengiz Devleti ilk devrelerde Moğollardan ibaret iken, kısa zamanda genişleyerek bir cihan imparatorluğu haline gelmiş ve neticede bir Türk-Moğol İmparatorluğu şeklini almıştır. Çünkü, Türklerle meskûn hemen hemen bütün ülkeler bu devletin içine alınmış bulunuyordu. Başka birçok milletler de bu imparatorluğa mensup olmakla beraber, esas kitle ve nüfusun büyük kısmı (100 yıl Moğol idaresinde kalmış olan Çin istisna edilirse) Türklerden ibaretti. Bazıları sulh yolu ile, bazıları savaş neticesinde Cengiz’e tabi olan Türk boyları, kısa zamanda onunla anlaşılarak büyük imparatorluğun sosyal, askerî ve idarî bütün işlerine iştirake başlamışlardır. Sayı bakımından imparatorluğun içinde azınlıkta kalan ve kültür bakımından Türklere nazaran aşağı seviyede olan Moğolların mühim bir kısmı İslâmiyeti kabul ederek Türkleşmiş, kalanları da esas Moğolistan’a dönmüştür. Böylece, imparatorluk

parçalandığı zaman, bundan Moğol değil, Altın Ordu, Sibir, Çağatay, İlhanlı gibi yeni yeni Türk devletleri ortaya çıkmış, Moğolların hâkimiyeti eski yurtlarına inhisar etmiştir.

Kaynaklar: Türk-Moğol veya Cengiz (Çingiz) Devleti'nin, 13. yüzyılda bilhassa ani olarak kuruluşu ve emsalsiz bir genişleme kudretine sahip oluşu, şimdiye kadar birçok tarihçiyi ilgilendirmiştir.

Avrupalı bilginler bu devri araştırırken uzun zaman ancak Moğolcadan başka dillerde yazılmış olan eserlerden faydalanabilmişlerdir ki, bunlardan bir kısmı Plano Carpini, Wilhelm von Rubruck ve Marco Polo gibi Avrupalı tüccar veya misyoner seyyahlar tarafından kaleme alınmış, bir kısmı İbnül-Esir, Nesevî, Cüveynî, Vassaf, Raşid-ed-Din, İsfizarî vb. gibi İslâm tarihçileri tarafından yazılmış, bazıları da Yüan-shih (Yüan sülâlesinin tarihi), Sheng-wu chin-ch'ien-lu (Mukaddes savaşçının şahsî seferleri) ve başkaları gibi Çin dilinde yazılmış kitaplarla Ermenice kaleme alınmış eserlerden ibaretti.

Moğol dilinin yazılı belgelerine, 13. yüzyılın ilk yarısında rastlamaya başlıyoruz. 13. yüzyıl malzeme bakımından zengin değil ise de, Moğolların Gizli Tarihi'nin ortaya konmasıyla büyük bir önem kazanmış bulunmaktadır.

0 tarihten Budizm edebiyatının üstünlük gösterdiği 17. yüzyıla kadar geçen 3-4 asırlık bir devreye ait eserlerin, yarlık, yazıt ve mektuplardan ibaret olduğu zannediliyordu. Şimdi anlaşılmıştır ki, Moğollar kendi tarihlerinin “karanlık” devresinde de, yani Yüan sülâlesinin yıkılmasından 16. yüzyılın son yarısında başlayan “yenileşme” devresine kadar geçen zamanda kültür mahsullerinin pek çoğunu saklayabilmişlerdir; Moğollarda edebiyat ve yazı kesilmemiş, Yüan sülâlesinin edebî gelenekleri devam etmiştir. Avrupalıların, Moğol yazı dilinin bu devresinden “boşluk” diye bahsetmeleri, herhalde bu devrede eser meydana gelmediği için değil de, bu eserlerin Avrupa'da tanınmamış olmasından ileri gelmiştir.

Moğollarda tarih edebiyatı malzemesi olarak:

1. Orijinal epik eserler,
2. Çin tarihçilerin tesiri altında meydana gelen,
3. Mançu tesiri gösteren ve
4. Tibetçeden Moğolcaya çevrilen eserler sayılabilir.

Destanî üslûpta eski eserlerden en önemlisi, Moğolların Gizli Tarihi'dir. Bazı eserlerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Cengiz Han zamanında Moğollarda casak (yasağ, yasa) adı verilen kanun ve nizamnameler de meydana getirilmiştir.

Fakat bu casaklar bize kadar yetişmemiş veya tam metin halinde henüz bulunamamıştır. Bundan başka, Cengiz Han'ın bilig'leri (vecize, hikmet) de kendi zamanında yazılmış olup, bunlar türlü müelliflerin eserlerinde ve bazı Moğolca eserlerde de bize kadar gelmiştir. Bundan başka tarihî eser olarak, 13. ve ondan sonraki yüzyıllarda meydana gelmiş olan türlü yazıt, yarlık ve emirnameleri de zikredebiliriz.

Daha sonraki zamanlara ait tarihî kaynaklar arasında, anonim bir eser olan Altan Tabçı ile Ordos prensi Sanang-setsen Hung-tayci tarafından 1662'de yazılmış olan Hat-un ündüsün-ü erdeni- yin tobçiya (Hanların menşei üzerine cevher mecmuası) adlı kitabı birinci yeri işgal ederler. Sanang-setsen yalnız halk arasında yaşayan destanî rivayetlerden değil, aynı zamanda, çoğu bize kadar gelmeyen yazılı eserlerden de faydalanmıştır.

Bütün bu saydıklarımız içerisinde Moğolların Gizli Tarihi adlı on iki bölümden ibaret Moğolca eser özel bir yer tutmaktadır. Bu kitap, efsanevî menşeden başlayarak Ögödey'in zamanına kadar Moğollar hakkında en eski bilgileri içine almaktadır. Eserin kimin tarafından yazıldığı bilinmiyor. Yalnız en sonundaki "Kolophon"unda: "Büyük Kurultay toplandığı zaman, Sıçan yılının yedinci ayında, Kelüren nehrinin Köde'e adasında, Dolo'an-Boldak ve Şilginçek mevkileri arasında saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı". (§ 282)'de dendiğine göre, bundan eserin 1240 yılında ikmal edildiği anlaşıyor. Demek ki bu eser, Moğol devrine ait resmî Çin tarihi olan Yüan-shih'dan 130 yıl ve 17-18. yüzyıllarda yazılan Moğolca tarihî eserlerden 300-400 yıl daha eskidir. Eserde hadiselerden

birçoğunun görölerek ve zamanında yazıldığı şüphesizdir. Bazı yerlerinde fuzulî tekrarların gözükmesi ve hadiselerden bazılarının karanlık kalması, yazarın eserini son kontrolden geçirmediğini göstermektedir ki, bu sadelik kitabın tarihî değerini azaltmaz, bilâkis yükseltir.

KRALLIKLARI YIKAN İMPARATOR CENGİZ HAN

A. Büyük Hanlar

Cengiz'in kurduğu Hakanlık esas itibariyle Türk tarihinin ayrılmaz bir kısmını teşkil etmektedir. Zaten Cengiz'in kendisi de, bazı rivayetlere göre, Türk menşelidir. O zamana kadar, tarihte hemen hemen hiçbir rol oynamamış olan Kerülen nehri yakınındaki kabileler, Yesügey-baatur'un oğlu Temücin'in (Timuçin) dehası sayesinde kısa bir zaman içinde büyük bir faaliyet göstermeye başladılar.

Önce "Moğol Devleti" olarak kurulan, fakat sonraları bir "Türk-Moğol İmparatorluğu" şeklinde gelişen bu devlet, kurucusuna izafeten "Cengiz İmparatorluğu" diye de adlandırılmaktadır, çünkü 13. yy.'da Orta Asya'da cereyan eden siyasî, askerî ve içtimaî hâdiseleri, onun şahsiyetinden ayrı mütalâa etmek hemen hemen imkânsızdır.

1240 tarihli Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde Cengiz (Çinggis) Han'ın şeceresinden bahsedilirken, en eski ceddi, Türk destanlarında olduğu gibi, bir bozkurta bağlanmakta ve onun Türk menşeli olduğu hakkındaki rivayetleri destekler gibi görünmektedir. Adı geçen esere göre onun sülâlesi şu sırayı takip etmektedir:

BEN TANRININ CEZASI CENGİZ'İM. SİZ BİR GÜNAH İŞLEMEMİŞ
OLSAYDINIZ. TANRI SİZİ CEZALANDIRMAM İÇİN BENİ SİZE YOLLAMAZDI.

CENGİZ HAN

ALİ MURAT SEYMEN

Çinggis (Cengiz) Han'ın Cedleri

Bozkurt ile beyaz dişi geyikten doğan Bataçihan/Tamaça/Horiçar-mergen/A'ucan-boro'ul/Sali-haça'u/Yekenedun/Semsoçi/Harçu/Borcigiday-mergen/Torocholcin-bayan/Dobunmergen/Onun eşi Alan-ho'a'dan tabiatüstü bir hâdise neticesinde doğan Bodonçar/Habiçi/Menen-tudun/Haçikülük/Haydu/Baişing-hor-dohxin/Tumbinay-seçen/Habulhan/Bartan-ba'atur/Yesügey-ba'atur/Temücin (Cenggis-han).

Boylar arasında devam eden mücadeleler sırasında, Yesügeybaatur, Merkitlerden Yeke-Çiledü'nün elinden karısı Höelünücin'i kaçırmış ve bu kadın sonradan Çinggis'in anası olmuştur. Buna karşılık Merkitler de 10 yıl sonra Yesügey'i zehirleyerek öldürmüşlerdir. Yesügey'in Höelünücin'den Temücin (doğ.1155 veya 1167?), Hasar, Haçiun ve Temülün adında 4 oğlu ve Temüge adında bir kızı olmuştur. 9 yaşında yetim kalan ve rakipleri tarafından ortadan kaldırılmak istenen Temücin ve kardeşleri anaları tarafından çok ağır şartlar altında büyütülmüşlerdir. Bölgesel savaşlarda başarı kazanan ve taraftar ve dostları gittikçe çoğalan Temücin, 1196'da mahdut sayıda boylar tarafından ilk defa "Çinggis" unvanı verilerek "Han" (Ha'an, Kagan) seçilmiştir. Önce dost, sonraları rakip ve düşman olarak rol oynayan sivrilmiş şahıslar arasında Kereyit hükümdarı Onghan (To'oril=Toğrul) ile Caciratlardan Camuha bilhassa göze batmaktadır.

Fakat Temücin, bu ve diğer rakiplerini bir bir ortadan kaldırmayı başarmış ve bütün boyların birleştirilmesinden sonra 1206 Pars yılında Onan nehri membaında toplanan büyük kurultayda, tazelenen Çinggis (Çingiz=Cengiz) unvanıyla büyük hükümdar ilân edilmiştir.

Esas imparatorluğun kurulması ve büyük dış seferler bundan sonra başlar. Devletin idarî işlerini tanzim eden casag'lar (casak, yasa, kanun) bu kurultayda kabul edilmiş, Cengiz'in bilig'leri (vecize, hikmet) de kendi zamanında yazılmış ise de, bunlar tam metin halinde bize kadar intikal etmemiştir.

Cengiz, kısa zaman içerisinde Nayman, Oyrat ve Kırgızları yenmiş (1206) ve kuzey Çin'deki Hıtay'larla (Kitay, Kitan) Tangut'lara (Si-hia) karşı savaşarak (1211) başşehirleri

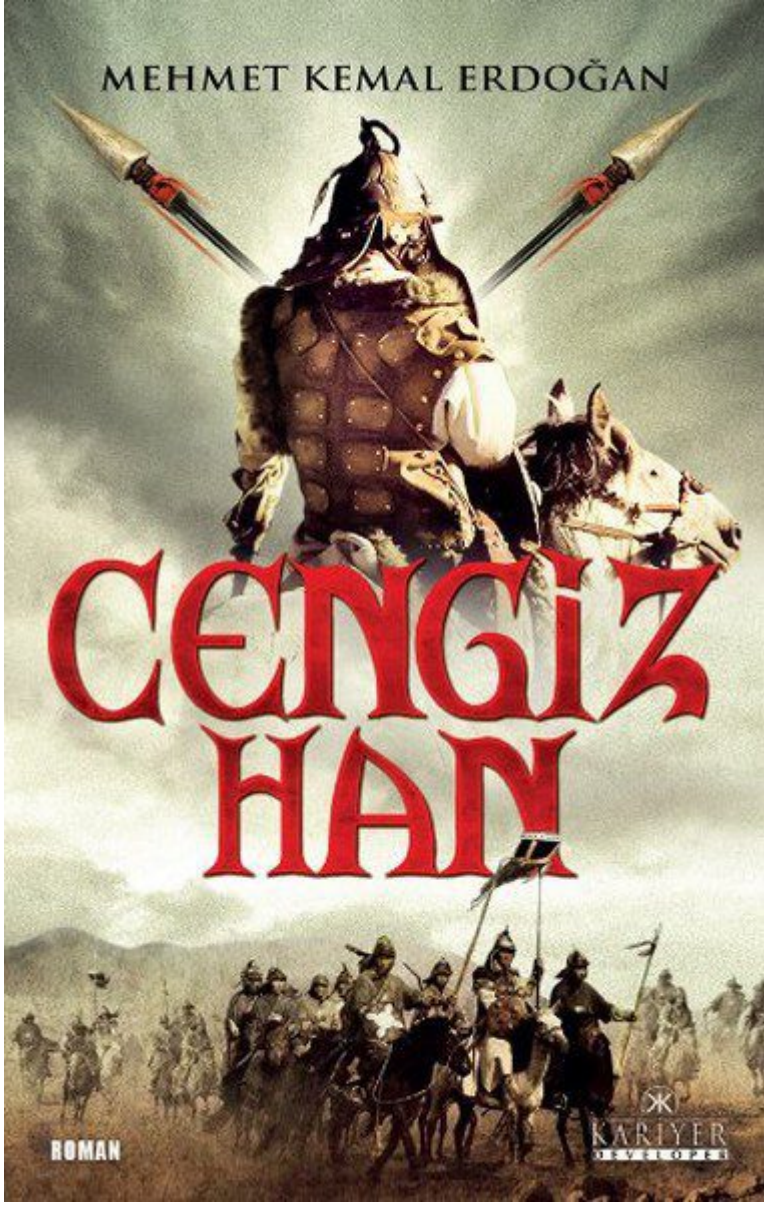
Pekin'i almış (1214), generallerden Muhali de Sarı ırmağın kuzeyindeki bölgeleri zaptetmiştir (1217). Doğu Türkistan'daki Uygurlar (1209), Yedi Su bölgesindeki Karlukların hükümdarı Arslan Han (1211) ve Almalık (kulca) hükümdarı Bozar, Cengiz'in elçilerine müspet cevap vererek onun hükümdarlığını tanımışlar ve savaşı bu devlete katılmışlardır. Karahıtalara sığınan Naymanlı Güçülük, Cengiz'e karşı savaşta yenilmiş, Liaotung ve Kore vergiye bağlanmışlardır. Komutanlardan Cebe Noyan Cungarya ve Doğu Türkistan'ı geçerek Kaşgar ve Hotan üzerinden Pamir'e varmış, Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay İrtiş membaından hareketle Balkaş gölünün kuzeyinden ilerlerken, büyük oğlu Coçi Kaşgar, Uş ve Kokand üzerinden Maverâünnehir'e ulaşmıştır (1217). Harezmşah Kutbeddin Mehmed'in tedbirsiz hareketi ve Cengiz tarafından gönderilen elçilerin Otrar valisi tarafından öldürülmesi (1218), Cengiz'in Batı seferini çabuklaştırmış ve yukarıda anlatıldığı gibi üç koldan ilerleyen kuvvetlerin birleşmesiyle meydana gelen büyük ordunun başında ilerleyen Cengiz Han Harezmşahları yenerek Buhara ve Semerkand'ı tahrip etmiştir (1219-1220). Kutbeddin Mehmed'in oğlu Celâleddin Mengüberti de Türkistan'da tutunamamıştır. Cengiz'in küçük oğlu Toluy güneybatıdan ilerleyerek Merv'i almış (1221), Tebriz ve Tiflis üzerinden Kafkasya'yı geçerek Kiyev civarında Dnepr'e varmıştır (1222). İran'ın zaptı tamamlandıktan sonra (1222-1224) güney orduları Anadolu'nun içerisine kadar sokulmuşlardır. Cengiz kendisi Hindukuş'u aşarak (1221) İndus civarında Harezmlilerin arta kalan ordularını dağıttıktan sonra Lahor'a kadar Pencap'ı istilâ etmiştir (1222). Fakat güney Çin'deki karışıklıklar yüzünden geri dönmek mecburiyetinde kalmış ve Tangut seferi esnasında attan düşerek yaralanan Cengiz Han (1226), 1227 Domuz yılında ölmüştür. Cengiz, ölümünden önce, üçüncü oğlu Ögedey'in (Otay) hükümdar olmasını tavsiye etmişti. Ögedey, 1228'de toplanan kurultayda bu emre uyularak han seçildi ve kardeşi Çağatay tarafından tahta oturtuldu. Ögedey zamanında Kore ilhak olundu, Kuzey Çin tamamıyla imparatorluğa bağlandı ve 1237-1241 yıllarında cereyan eden Batı seferi ile İdil Bulgarları ve Rusya dahil

Almanya'ya kadar bütün Doğu Avrupa istilâ edildi.

Ögedey'in ölümünden sonra devlet, yeni bir han seçilinceye kadar onun eşi Töregene tarafından idare edilmiştir. Töregene, 1246 kurultayında Batu'nun muhalefetine rağmen oğlu Güyük'ün han seçilmesini temin etti. Bu hareket, Batı ordularının muzaffer kumandanı ve Coçi'nin oğlu Batu ile Güyük arasında silâhlı bir çatışmaya sebep olmak üzere iken, Güyük'ün ölümü ile (1248) ortalık yatışmış ve onun eşi Oğul Gaymış'ın üç yıl naib olarak devleti idaresinden sonra (1248-1251), hükümdarlık Cengiz'in küçük oğlu Toluy'un nesline geçmiştir. Toluy'un oğlu Müngge'nin (Möngke, Mengü) han seçilmesi (1251/52) tarafları tatmin etmiş ve çatışmayı önlemiştir.

Müngge, Cengiz tarafından başlatılarak Ögedey zamanında kısmen takip edilen işleri tamamlamak istiyordu. Bu maksatla biri Güney Çin, diğeri de Orta Doğu olmak üzere iki yönden büyük ordular sevk ederek plânın tatbikine girişmiştir. Çin'deki orduların başında büyük kardeşi Hubilay (Kubilay), Orta Doğu'ya yollanan kuvvetlerin başında küçük kardeşi Hülegü bulunuyordu.

Eski geleneğe göre devlet sülâlenin malı sayıldığından, Cengiz daha hayatta iken türlü bölgeleri oğulları arasında taksim ederek bundan faydalanma hakkı tanımıştı. Buna göre büyük oğlu Coçi (Cuçi, Cuci) kuzey-batı, yani Kıpçak ülkesini, Çağatay Türkistan'ı, Ögedey doğu bölgelerini almış, küçük oğlu Toluy da, baba ocağını devam ettirmek üzere esas yurtta kalmıştı. Kağanlık kuvvetli bulundukça Cengiz'in oğulları merkeze sadatakle bağlı kalarak kendi ülkelerini birer vali gibi idare etmişlerdir. Fakat merkez zayıfladıkça imparatorluk, jeopolitik ve kültür merkezlerinin durumuna göre: 1) Hubilay (Kubilay) ile başlamış olan Çin Yüan sülâlesi (merkezi Moğolistan'da buna bağlı idi), 2) Çağatay oğullarının idaresinde bulunan Türkistan, 3) Coçi (Cuçi) oğullarının elinde Altın Ordu ve 4) Hülegü ailesinin elinde bulunan İlhanlılar olmak üzere 4 kısma ayrılmıştır.

B. Kubilay ve Çin'de Yüan Sülalesi

Büyük Kağan Kubilay'ın, devlet merkezini Karakurum'dan Pekin'e nakletmesi ve asıl Moğol bölgesinin de bu merkeze bağlanması ile, Türk ve Moğol milletleri arasındaki münasebete bir set çekilmiş ve bunlar arasında uzun zamandan beri devam edegelen bağların her cihetten gevşemesine ve yahut tamamen kesilmesine sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren bu iki millet arasındaki ilişkiler her yerde ve devirde milletler arasında müşahade edilen tabiî hudutları aşmamış ve gerek etnik ve gerekse kültür bakımından, esaslı bir tesire yol açmamıştır. Cengiz İmparatorluğu merkezinin zayıflaması neticesinde vücuda gelen parçalardan, merkezi Pekin olan doğu kısmının tarihi, Çin milletinin tarihi ile karışmış, batı kısmı ise, daha Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasından evvel gördüğümüz Türk

merkezleri etrafında, bunun tarihî cereyanına katılmıştır. Bu devlet, büyük kağanlardan Çinggis (Cengiz, 1206-1227), Ögedey (Oktay, 1227/29-1241), Güyük (1246-1248), Müngge (Möngke, Mengü, 1251/42-1259) ve kısmen Hubilay (Kubilay, 1264-1294) devirlerinde, kuvvetli bir merkeze bağlanmak suretiyle, birliğini korumuştur. Müngge (Mönke, Mengü) kağan ölürken, kendisine halef olarak küçük kardeşi Arık Buğa'yı seçmişti. O esnada Çin'deki orduların başında bulunan Kubilay, Şang-tu'da ordudaki beylerden mürekkep bir kurultay yaparak kendisini kağan intihap ettirdi. Payitaht olarak Pekin'i seçti. Karakurum'da bulunan Arık Buğa, an'aneye muhalif hareket eden bu kurultayı tanımadı. İmparatorluğun diğer tarafları da bu hususta Arık Buğa taraftarı oldular. Fakat Kubilay, Arık Buğa'yı yenerek, dâvayı kendi lehine halletti. Kubilay, uzun mücadelelerden sonra Güney Çin'i de ele geçirdi ve sülâlesi, Yüan ismi ile, Çin tarihinde parlak bir devir yarattı. Kubilay büyük kağan sıfatıyla devletin diğer kısımlarını da kendine tabi saymakta devam etmiş ve İran İlhanlıları uzun bir müddet bu metbuiyeti kabul etmişlerdir. Fakat sülâlenin gittikçe Çinlileşerek imparatorluğun başı olmaktan ziyade, Çin hükümdarları şekline girmesi, diğer mıntikalar üzerindeki tesirini azaltmış ve bir müddet sonra, devletin diğer kısımları ile olan nazarî bağıllılığı da sona ermiştir.

GÖK MOĞOLLARIN BAŞBUĞU

CENGİZ HAN

AHMET HALDUN TERZİOĞLU

ROMAN

PM
kitapyurdu.com
PANAMA

C. Çağatay Sülalesi ve Türkistan

Cengiz Devleti'nin Çağatay ismi ile anılan Türkistan kısmında ayrı bir sülâlenin kurulması, Çağatay'ın ölümünden sonra olmuştur. Cengiz zamanında bu saha resmen Çağatay'a verilmiş olmakla beraber, hiçbir zaman Çağatay tarafından idare edilmemiştir. Bu bölgedeki eski Türk sülâleleri yerlerinde bırakılmış olduğu gibi, sonradan bu il içinde gördüğümüz Maverâünnehir de, Hucent'te oturan Mehmet Yalavaç ve sonra oğlu Mesut Bey tarafından büyük kağan namına idare edilmiştir. Burasının Cengiz ailesinin ilk hanı Kara Hülegü olup (1242-1247), Kağan Güyük ona halef olarak Çağatay'ın oğlu Yisü Mengü'yü tâyin etmişti. İmparatorluğun parçalanması ile neticelenen mücadeleden sonra, Çağatay'ın torunu Algu, Doğu ve Batı Türkistan'a, ayrıca Harezmi ülkesinin bir kısmı ile Afganistan'ı da ilâve ederek, Çağatay oğulları tarafından idare edilen bir birlik vücuda getirmiştir. Algu'nun vefatından sonra (1266), hâkimiyet Ögedey ailesinden Kaydu'ya ve sonra bunun oğlu Çapar'a geçmişse de sonradan tekrar oğullarından Duva elinde kalmıştır (1291-1306). İmparatorluğun parçalanmasına götüren iç savaşlar, bilhassa Türkistan'ın iktisadî vaziyetini sarsmış olduğundan, idarede devamlı bir istikrar temin edilememiştir. Duva'nın bilhassa iktisadî vaziyeti düzeltmek için Cengiz oğulları arasında umumî bir sulh yapma teşebbüsü de akîm kalmıştır. Tarma Şirin tahta geçince (1326-1333) İslâmiyeti kabul etmiş ve bu suretle Maverâünnehir'in diğer İslâm memleketleri ile olan iktisadî münasebetleri kuvvetlenmişse de, diğer taraftan Cengiz yasasını bozduğundan, şark kısmındaki kabilelerin ayaklanmasına sebep olmuştur. Birkaç defa yer değiştiren idare merkezi, Kazan (1346) zamanında tekrar yer değiştirerek, Maverâünnehir'de Karşı şehrine nakledilmiş ve bundan sonra idarede İslâm tesiri artık katîleşmiştir. 1346-47 yıllarından başlayarak, hanlar ile askerî kumandanlar arasında alevlenen mücadele neticesinde, merkezin kuvveti büsbütün zayıflamış ve idare, başta resmen Cengiz ailesine mensup bir han bulunmakla beraber, bunları istedikleri gibi kullanan kumandanlar elinde kalmış ve bu vaziyet pek az değişikliklerle Timur zamanına

kadar devam etmiştir.

M. Turhan Tan

Cengiz HAN

kitapyurdu.com

YEDİVEREN

D. Hülegü ve İlhanlılar

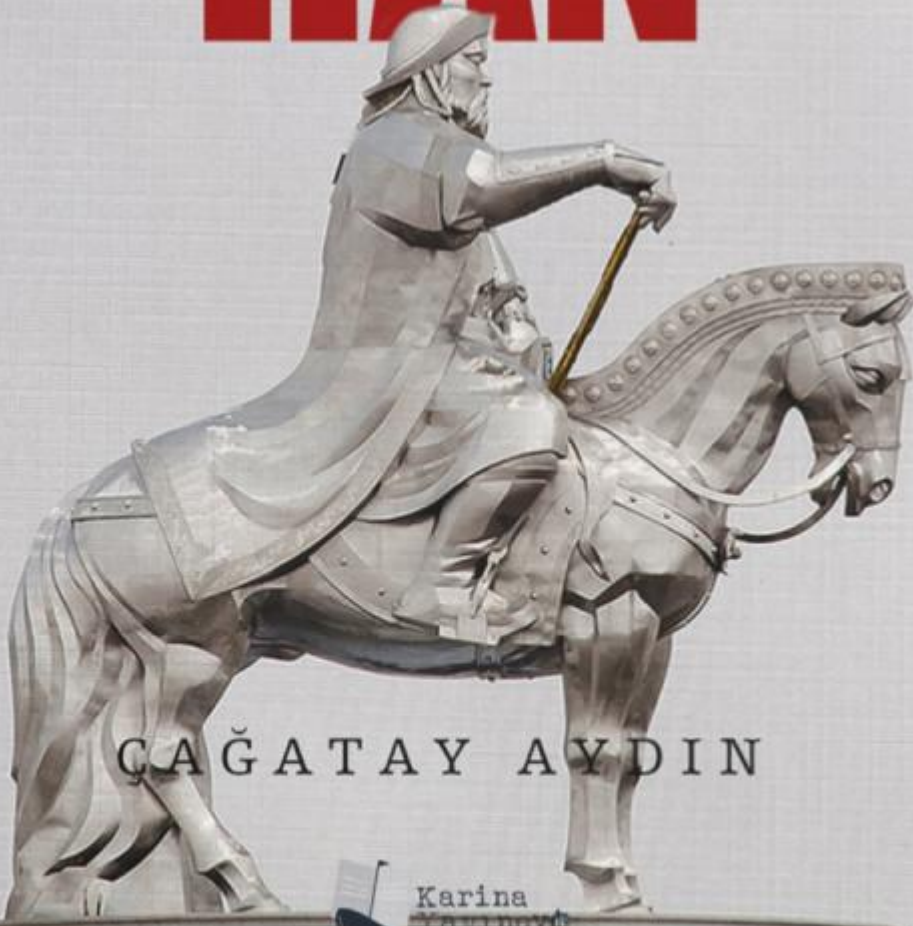
Büyük kağan Müngge (Mengü) 1253'te, kardeşi Hülegü kumandasında büyük bir orduyu İran'a göndermişti. Hülegü, 1.I.1256'da Amu Derya'yı geçti ve hâkimiyetini tasdik ettirmek üzere, İran ve Kafkasya'daki küçük yerli beyleri kabul etti. Bu sonuncular arasında, vaktiyle büyük kuvvet ve nüfuza malik olan İsmailîlerin reisi Rüknettin de vardı. Rüknettin tabiler arasında kabul edilmediği için, Alamut kalesine kaçarak, muhalefet göstermek istemişse de muvaffak olamamış ve kısa bir zamanda gerek kendisi ve gerek İran'daki bütün taraftarları ortadan kaldırılmıştır. Hülegü, büyük kağanın vassali sıfatıyla, burada büyük bir devlet kurmayı tasarlamıştı. İran'ın zaptı tamamlandıktan sonra 1258 başlarında Bağdat'ı ele geçirdi. Hülegü'yü tanımakta gecikmiş olduğu gibi, ona karşı koymak için bir kuvvete de sahip bulunmayan halife Müstasım, aile efradı ile öldürülmüştür.

Halife ailesinden ancak bazı kimseler Mısır'a kaçarak ölümden kurtulabilmişlerdir. Bunlardan iki kişi, 1260 ve 1261'de, Sultan Baybars tarafından arka arkaya halife ilân edilmiş ve bu aile, Mısır'ın Osmanlılar tarafından zaptına kadar, burada sözde halifelik etmiştir. Bağdat'ın zaptından sonra, Suriye Beylikleri de Hülegü himayesine girmişler; Mısır'daki Türk kuvvetler ise, Hülegü'nün, tabi olmaları hakkındaki talebine, Filistin'e hücum ile cevap vererek 3. IX. 1260'ta Nabulus yanında, Aynı Calût'ta Hülegü'nün ordusunu büyük bir hezimete uğratmışlardır. Hülegü'nün halefleri, Türkistan ve Altın Ordu ile de mücadelelerde bulundukları gibi, Mısır Türk devletine karşı Avrupa devletleriyle de birleşmeye çalışmışlardır. İslâmiyeti kabul eden Ahmet (1282-1284) zamanında, İlhanlıların asıl kuvvetleri arasında da İslâmiyet yayılmaya başlamış ve Müslümanların yardımı ile tahta geçen ve İslâmiyeti kabul ederek Mehmet ismini alan Gazan Han (1295-1304) zamanında, İlhanlıların geri kalan kısmı da Müslüman olmuştur. İlhanlılar teşkilatı uzun sürmemiş, Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) devrinden itibaren başlayan ihtiras kavgaları, onun ölümünden sonra daha çok büyüyerek, devletin temelini sarsmıştır. Memleketteki kuvvet,

Azerbaycan'da Emir oban oğulları ve Bağdat'ta da kurucusu Şeyh Hasan olmak üzere başlıca iki ailenin eline geçmiştir. Merkezin zayıflaması, eskiden mevcut birçok yerli beylerin istiklâllerini kazanmalarına yol açmıştır.

ROMAN

CENGİZ HAN

ÇAĞATAY AYDIN

E. Coçi ve Altın Ordu

Çinggis Han ölümünden önce zapt edilen ülkeleri oğulları

arasında taksim ederken İrtiş'in batısındaki yerleri büyük oğlu Coçi'ye vermişti. Bu ülkeye "Coçi Ulus" veya "Altan Orda" dendi. Fakat devletin esas kurucusu, Doğu Avrupa'yı zaptederek geniş yerleri ele geçiren Coçi'nin ikinci oğlu Batu olmuştur. Coçi, 1227'de babası ile aynı yıl, hem de ondan 6 ay önce ölmüş olduğu için "Altın Orda"nın kuruluşunda fazla rolü olmadı.

Çinggis'in ölümünden sonra Han olan 3. oğlu Ögedey zamanında (1227-1241) 1235'te toplanan kurultayda batı yönüne büyük bir sefer açılması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla kalabalık bir ordu toplanmış ve seferin komutası, Coçi'nin oğlu Batu'ya verilmişti. 1236 ilkbaharında Moğol orduları harekete geçerek İdil Bulgarları ülkesini çabucak almış, 1240 yılı yazına kadar bütün Rus yurdu ile Kıpçak bozkırlarını (Kumanların ili) ele geçirdikten sonra 1241'de Macaristan'a ve Balkanların bir kısmına girmişlerdi, fakat tam bu sırada Ögedey Kagan'ın ölümünü duyan Batu, yeni kağan seçiminde bulunmak arzusuyla ileri hareketi durdurarak, İdil boyuna dönmüş ve 1241'de kendisine ait geniş ülkeleri yönetmek için Aşağı İdil boyunu merkez olarak seçmişti. Kısa zamanda kurulan Saray şehri, bu yeni devletin başkenti olmuştur.

Zamanında Altın Ordu Devleti, Kıpçak bozkırlarını, Orta ve Aşağı İdil bölgesini, İrtiş boyundan İdil nehrine kadar Aral gölü çevresini, Harezm'i ve Azerbaycan'a kadar Kafkaslar'ı içine almıştır. Bunlardan başka Rus knezlikleri ve Lehistan ile Litvanya'nın batı bölgeleri de Batu Han'a aitti.

Altın Ordu Devleti 250 yıllık tarihinde (1241-1502) Batu'dan sonra başlıca şu Hanlar tarafından idare edilmişti:

Batu'nun yerine Berke Han geçti (1257-1266). O, devletin çıkarları için birtakım savaşlar yapmak zorunda kalmıştır.

Altın Ordu'da tam bir dinî hoşgörü vardı. Berke Han zamanında kabul edilen Müslümanlık, yayılarak hâkim bir din olmuş, Canıbek Han zamanında Sadettin-i Teftazanî, Kutbettin-i Razî gibi din bilginleri Saray'da kalmışlardı. Fakat bunun yanında 1261 yılından beri Saray'da bir Rus Ortodoks piskoposluğunun bulunduğu da bilinmektedir. Hatta bu piskoposlar Bizans'a elçi olarak gönderilmek gibi diplomatik hizmetlerde

kullanılmışlardır.

Memlekette, İslâmlığın kabulünden önce, yasa (Moğol hukuku) uygulanıyordu. Fakat İslâmlığın kabulünden sonra, yargucular tarafından uygulanan yasanın yanında, kadıların uygulamakla ödevli oldukları şeriat hükümleri de yer almıştır.

Berke'nin yerine Mengü Temür (1266-80) onun yerine Tuda-Mengü (1280-87) geçti. Özbek Han (1313-1341), Canıbek Han (1342-1357) ve Berdibek Han (1357-1359) zamanları, Altın Ordu'nun en kudretli devri idi. Fakat, bundan sonra karışıklıklar başladı ve bu hal 1380'de Toktamış'ın Aksak Timur'un yardımı ile Altın Ordu Hanı olmasına kadar devam etti. Fakat sonra bu ikisinin arası açıldı ve 1391 ve 1395 yıllarında aralarında büyük savaşlar oldu. Bu savaşlarda Aksak Timur Toktamış'ı yenerek Saray şehrini tahrip etti. Toktamış 1398'de tekrar Saray'a girmeyi denedi ise de başaramayıp Litvanya Krallığı'na sığındı.

Bu olaylardan sonra Altın Ordu büyük devlet olarak bir daha belini doğrultmadı. Son yüzyıl iç karışıklıklar geçti.

Bu devirde Altın Ordu'da Han olarak rol oynamış şahıslardan başlıca Uluğ Muhammed Han ile Küçük Muhammed Han'ı görüyoruz. Uluğ Muhammed, 1426 ve 1427'de Altın Ordu Hanı olarak iki defa Saray'da bulunduktan sonra Kırım'a çekilmiş ve sonra da İdil-Ural bölgesine geçerek Kazan Hanlığı'nı (1437-1552) kurmuştur. 1502'de Altın Ordu hükümdarı Seyit Ahmet ile Kırım Hanı Mingli Giray'a yenilince Litvanya Kralına sığındı ve 1505'te onun ölümünden sonra Saray'da Han olarak tahta çıkacak kişilik sahibi bir kimse bulunamadığı için, Altın Ordu devlet olarak ortadan kalkmıştır.

Altın Ordu'nun Varisleri Altın Ordu'nun çöküşünden sonra, onun toprakları üzerinde birbirine yakın tarihlerde kısa ömürlü 5 Türk Hanlığı kurulmuştur:

GÖKSAGUN ERALTAY

CENGİZ HAN

GÜMÜŞ MOĞOL KURDU

KaraKutu

Kazan Hanlığı (1437-1552)

Kurucusu; Altın Ordu Hanlarından Uluğ Muhammed Han olup, 1426 ve 1427 yıllarında Saray'da iki defa Altın Ordu tahtına geçmişse de orada tutunamayıp Kırım'a gitmiştir.

Fakat Uluğ Muhammed orada devamlı kalmayıp, devletin idaresini Kırım'ın ilk Hanı Mingli Giray'a devrederek kendisi İdil Ural bölgesine çıkmış ve burada Kazan şehri merkez olmak üzere "Kazan Hanlığı"nı kurmuştur (1437).

Kazan Hanlığı, bazen yalnız bazen Kırım ile birlikte, Moskova'ya karşı ilk yıllarda başarı ile mücadele etmişlerdir. Meselâ, Kazan'a saldıran Moskova Büyük Prensi II. Vasiliy yenilerek Uluğ Muhammed'in eline esir düşmüştü. Ayrıca, Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kasım tarafından Rusya'dan haraç ve vergi toplamayı kolaylaştırmak için "Kasım Hanlığı" diye küçük bir devlet bile kurulmuştu. Nihayet bu uzun mücadelede, Prusya'dan temin edilen yeni silahlarla donatılan Rus tarafı üstün geldi: II. İvan 15.X.1552'de Kazan'a girdi. Erkekler öldürüldü, camiler, mektepler, medreseler yakılıp yıkıldı. Bugün orada, Kazan Hanlığı'nın kadın hükümdarlarından Süyüm-Bike zamanından kalma "Han mescidi" veya "Süyüm-Bike Minaresi" adlı tek bina o günlerin hatırasını yaşatmaktadır.

Sibir Hanlığı

Altın Ordu'nun dağılmasından sonra Batı Sibir'de (Sibirya) kurulan Hanlığın ilk hükümdarı Taybuğa'dır. Ondan sonra onun oğlu Hoca Han, sonra onun oğlu Mar Han, sonra da Yadigâr Han tahta çıkmıştır.

Yadigâr'la yaptığı mücadeleyi kazanan Küçüm Han 1563'ten başlayarak Sibir Hanlığı'nın başına geçti ve başşehri Tura'dan İrtiş üzerindeki İsker'e nakletti.

Küçüm Han zamanı, Sibirya'nın Ruslar tarafından istilâsı devrine rastlamıştır. Küçüm de hayatının büyük bir kısmını bu istilaya karşı mücadele ile geçiren bir mücahit olarak tanınmıştır.

Yermak'ın Sibir Seferi (1579-1584):

16. yy'ın ortalarında Rusya'nın güneyindeki Don-Volga bölgesinde, Moskova'yı rahatsız eden bir korsan-haydutlar çetesi türemişti. Atamanları Yermak'ın idaresindeki birkaç bin kişilik bu çete, devlet tarafından sıkıştırılacağını anlayınca, Moskova'nın Kuzey Rusya'daki sadık derebeylerinden Stroganovların mülküne girip kondu. Fakat Stroganovlar Yermak çetesine Sibirya'yı anlatarak Uralları geçip Doğu seferine çıkmasını sağladılar. Yermak, 1579'da emrindeki 5000 kişilik bir kuvvetle bol miktarda ateşli silâh (tüfek, barut) yüklenerек Sibirya'ya doğru yola çıktı ve 1584'e kadar beş yıl içinde geniş bölgeler ele geçirerek bunları Moskova çarına hediye etti. Yermak'ın bu başarısı, o devirde yeni çıkan ateşli silâhların orta zaman silâhlarına karşı başarısından başka birşey değildi. Bu yüzden Küçüm Han da Yermak'a karşı girdiği savaşları hep kaybetti. Fakat ne var ki, Yermak'ın adamları gittikçe azalıyor ve Küçüm Han da onları adım adım takip ediyordu. En sonunda, Yermak ile adamları Vagay nehrindeki küçük bir adada derin uykuya dalmışken, 1584 yılının 5/6 Ağustos gecesi, Küçüm Han'ın askerleri saldırarak hepsini kılıçtan geçirdiler. Bu baskından kurtulan bir tek adam vardı, o da Moskova'ya kadar giderek haberi ulaştırdı. Elinde ateşli silâhlar olmadığı için, Küçüm Han bu başarısını devam ettiremedi ve Ruslar 1587'de Sibirya'yı ikinci defa işgal ettiler. Küçüm Han'ın 1598'lerde öldüğü tahmin edilmektedir.

Nogay Hanlığı

Türk ve Moğol halkları arasında bir boy adı olarak rastlanılan "Nogay" sözü, Altın Ordu Hanlığı devrinde önemli rol oynamış ve tahta çıkmadığı halde 40 yıl (1259-1299) bir hükümdar gibi devleti idare etmiş olan komutanlardan "Nogay" adından gelmektedir.

Nogay'ın şahsî başarıları büyük olmakla beraber, Altın Ordu tahtına oturmayıp devlet içinde devlet gibi hareket etmesi, Altın Ordu'nun iç savaşlarla sarsılarak zayıf düşmesine sebep olmuştur. 1291'de yine Nogay'ın himayesinde Altın Ordu tahtına

geçen Tohtu, sonra O'na karşı cephe almış, bu duruma son vermek maksadiyle uzun süren bir mücadeleye girişmiş ve neticede Nogay yenilerek öldürülmüştür (1299).

Nogay'ın idaresinde toplanan boylar, O'nun ölümünden sonra bu ad ile tanınmışlar ve Altın Ordu'nun parçalanması üzerine "Nogay Hanlığı" ismi altında ayrı bir devlet meydana getirmişlerdir.

Adını, Altın Ordu Devleti'nin büyük kumandanlarından "Nogay"dan alan ve bu devletin çöküşünden sonra kurulan Nogay Hanlığı, Volga'dan İrtiş'e ve Hazar Denizi'nden Aral gölüne kadar uzanan sahaları içine alıyordu. Merkezi, Yayık nehrinin yakınındaki Saraycık şehri idi. Ahalisinin esas unsurunu Kıpçak zümresine ait Türk boyları teşkil etmekte olup, bunların içinde Türkleşmiş bir Moğol kabilesi olduğu tahmin edilen Mangıtlar sivrilmiş durumda idi. 1557'den sonra Nogay Hanlığı birkaç zümreye ayrılmış, Kafkasya'nın kuzeyindekiler "Küçük Orda", Emba gölü civarında bulunanlarına "Altıul Ordası" denmiş, İsmail Han'ın idaresinde kalanlar ise "Büyük Nogay Ordası" adı altında birleşmiş ve IV. İvan'ın hâkimiyetini tanımışlardır (1555-1557). Küçük Orda Nogayları üzerinde Rus nüfuzu ancak 18. yy.'ın ikinci yarısından sonra başlamıştır. "Bucak Ordası", "Yedisan Ordası", "Canıbuyluk Ordası", "Yedikul", "Azak", "Kuban" gibi bölümlere ayrılmış ve Kırım Hanlığı'na tabi olmuşlardır. Sonraları mühim bir kısmı Türkiye'ye göç ederek Anadolu'da iskân edilmişlerdir. Rusya'ya kalanlar, bugün Kuzey Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinde yaşamaktadırlar.

Astrahan Hanlığı

Volga (İdil) nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde kurulan Astrahan şehri merkez olmak üzere 1502'de kurulan Astrahan Hanlığı'nın ilk hükümdarı, Altın Ordu Devleti'nin son hanı Sayit Ahmet'in kardeşi Abdülkerim olmuştur. Kardeşler arasındaki taht kavgasında Seyit Ahmet yenilerek Litvanya Büyük Prensi Aleksandr'a sığındı (1502) ve Astrahan Hanlığı da orada öldürülmesinden sonra kurulmuştu. Fakat 1552'de Kazan'ın

düşmesinden sonra Astrahan'ın da sonu yaklaştı: II. İvan'ın generallerinden Mansuru idaresindeki Rus ordusu bu Hanlığı işgal etti.

Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı'nın, Coçi'nin Tuka-Temür adlı oğlunun neslinden Hoca Giray tarafından kurulduğu, bastırdığı madeni paraların tarihine dayanılarak tahmin ediliyor. Onun tarafından ilk bastırılan sikkeler 1441/42 tarihini taşır.

1475'te Osmanlılar Kefe'yi işgal ettiler ve böylece Kırım Osmanlılara bağlı bir devlet oldu. (Kırım'ın bundan sonraki tarihinin, Osmanlı Türkiyesi'yle Rusya arasındaki yüzyıllar süren bir mücadele konusu olarak Osmanlı devri tarihi içinde incelenmesinin uygun olacağı düşüncesiyle, burada daha fazla ayrıntılara girilmemiştir).

1. Cengiz (Çinggis) Han'ın çocukluk adının Moğolcadaki şekli Temücin olup, "Temürçi, Temirci, Demirci" anlamına geldiği tahmin edilmektedir. Türkçede Temiçin, Temuçin, Timoçin, Timuçin gibi türlü şekillerde şahıs ve soyadı olarak da kullanılmaktadır.

2. Temücin'e hükümdar olunca verilmiş olan Cengiz (Çinggis) unvanının Moğolca şekli bu esere göre Çinggis'tir, yani baş harfinin Ç-olması gerekir. Moğolcadan Türkçeye geçen sözlerin sonundaki seslerde -s > -z kanununa göre, Türkçede sonu -z olmuştur. Bu söz Türkiye Türkçesinde, herhalde Farsçanın tesiriyle, umumiyetle "Cengiz" şeklinde kullanılmaktadır.

Türk lehçelerinde Çinggiz, Çınggız, Çingiz, Çıngız, Cengiz gibi türlü şekillerde kullanılan bu sözün menşei, mânâsı ve tarihi üzerine gerek halk etimolojisi ve gerek ilmî açıklamalar olmak üzere birçok denemeler yapılmışsa da şimdiye kadar katî bir neticeye varılamamıştır. İlmî araştırmalar cümlesinden olarak P. Pelliot, G. J. Ramstedt, W. Kotwicz, W. Barthold, L. Ligeti, B. Vladimirtsov, E. Haenisch, Osman Turan v.b.'nin araştırmaları zikre değer. Bu incelemelerin teferruatına girişmeyerek, ancak son iki araştırmacının

fikirlerine temas etmekle yetineceğiz: E. Haenisch, Çinggis sözünü diğer araştırmacılardan farklı olarak Çince cheng “meşru, kanunî” tabiri ile açıklamaktadır (Wörterbuch 1939, s. 28). Bütün diğer araştırmacıları gözden geçirmekle beraber, Haenisch’in 1935, 1939 ve 1941’lerde çıkmış olan “Moğolların Gizli Tarihi” ile ilgili eserlerini görememiş olan, O. Turan, “Çingiz adı hakkında” adlı makalesinde (Belleten V, 1941, s. 267-276), bu Tabiri “Deniz” sözüne bağlamaya çalışmışsa da, inandırıcı bir neticeye varamamıştır.

Prof. Dr. Ahmet TEMİR

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 256-264

• Kaynaklar:

- ♦ Barthold, W., “Çağatay” maddesi, İA III, İstanbul 1945, s. 266-270.
- ♦ Barthold, W. ve Köprülü, M. Fuad, Cengiz Han, “Çingiz Han (1167-1227)” maddesi, İA III, İstanbul 1945, s. 91-98 ve 98-100.
- ♦ Bartol’d, V., Turkestan v epohu mongol’skago naşestviya I, II, (Moğol istilası devrinde Türkistan), S. Petersburg 1898-1900; (İngilizcesi: Barthold, W., Turkestan down to the Mongol invasion, Oxford 1928, Gibb mem. N. Ser. V.)
- ♦ Blochet, E., Djami el-Tevarikh, histoire general du monde par Fadl allah Rashid ed Din, Tarikh-i moubarek-i Ghazani, histoire des Mongols, editee par E. Blockhet, tom I: Leiden, Brill 1910, II: 1911.
- ♦ Cüveynî: Juwayni, Alâ U’d-Din Atâ Malik-i, The Ta’rikh-i Jahan-Gushâ, edited by Mirza Muhammad bin Abd’l-Wahhâb-ı Qazwini, Leiden, Brill, I: 1902, Gibb mem. Ser. XVI, 1; II: 1916, XVI, 2; III: 1937, XVI, 3.
- ♦ Grousset, Rene, L’empire Mongol (1re phase), Paris 1941.
- ♦ Haenisch, Erich, Die geheime Geschichte der Mongolen, aus einer mongolischen Neiderschrift des Jahres 1240 von der Insel Kode’e im Keluren-Fluss erstmalg übersetzt und erlautert.

Leipzig, O. Harrassowitz 1941, ikinci basılış: 1948.

♦ Haenisch, Erich, (metin); Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'aopi-shi), Die geheime Geschichte der Mongolen, aus der chinesischen Transkription im mongolischen Wortlaut wiederhergestellt, Leipzig, Asia Major 1935 ve O. Harrassowitz 1937.

♦ Haenisch, Erich, Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an. Leipzig, O. Harrassowitz 1939.

♦ Hâfız-ı Abrû, Chronoqe des Rois Mongols en Iran, Texte persan edite et traduit par K. Bayani, II Traduction et notes, paris 1936.

♦ Hammer-Purgstall, Joseph, Freiherr von, Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persien, Darmstadt, Verl. C. W. Leske, I: 1842, II. 1843.

♦ Houdas, O., Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirit par Mohammed en-Nesawi, texte Arabe, publiee. par O. Houdas, Paris 1891, Publications de l'Ecole des langues vivantes.

♦ Howorth, Henry Hoyle, History of the Mongols, from the 9th to the 19th century, 4 cilt, London 1876-1888, ilâve ve Index, London 1927.

♦ Jahn, Karl, Geschichte Gâzân-Hân's aus dem Ta'rih-i Mubârak-ı Gâzâni des Raşid Al-Din., herausg. Nach den Handschriften von Stambol, London, Paris und Wien mit einer Einleitung, kritischem Apparat und Indices von., London 1940. Gibb Mem. Ser. XIV.

♦ Kurat, Akdes Nimet, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler, İstanbul, Burhanettin Matbaası 1940, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınlarından.

♦ Marco Polo, The description of the World, yayınlayanlar: A. C. Moule ve P. Pelliot, London 1938, 4 cilt.

♦ Pelliot, Paul, Histoire Secrete des Mongols, Restitution du texte Mongol et traduction Française des chapitres I a VI, Paris, 1949.

♦ Plano Carpini, Johann von, Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245-1247, çeviren ve açıklayan: Fr. Risch, Leipzig 1930.

- ◆ Quatremere, M., Histoire des Mongols de la Perse, ecrite en Persan par Raschid- el-din, publiee. par M. Quatremere, Paris, Imp. Royale 1836.
- ◆ Raşid el-Din, Cami el-Tevarih: bkz. E. Blochet, K. Jahn, M. Quatremere.
- ◆ Raşid el-Din, Sbornik Letopisey 1. (İ. N. Berezin neşri), Metin: Spb. 1861, Tercüme: 1858; II, 1868; III, 1888.
- ◆ Raşid el-Din, Sbornik letopisey I, 1-2 (İ. P. Petruşevskiy neşri), Moskova-Leningrad 1952; II (Yu. P. Verhovskiy neşri), 1960; III (A. A. Romaskeviç neşri), 1946.
- ◆ Rasonyi, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara 1971; Mogol İstilâsı, s. 174-191, Altın Ordu ve Varisleri, s. 218-235.
- ◆ Rubruk, Wilhelm von, Reise zu den Mongolen, çeviren: Fr. Risch, Leipzig 1934.
- ◆ Shiratori, K., Onyaku-mobun-gnechö-hishi. A Romanised Representation of the Yüan-ch'ao-pi- shi (A Secret History of the Mongols) in its Original Mongolian Sound. The Töyö Bunko Publications Series C. Vol. VIII, Tokyo 1942.
- ◆ Spuler, Bertold, Die Mongolenzeit, HbdOr VI, 2, Leiden-Köln 1953.
- ◆ Temir, Ahmet, Moğolların Gizli Tarihi, Manghol-un niuçatobça'an (Yüan-ch'ao pi-shi) (yazılışı 1240), I, tercüme, Prof. E. Haenisch'in Almanca ve S. Kozin'in Rusça tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp dilimize çeviren. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1948.
- ◆ Temir, Ahmet, Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı, TDEK, Ankara 1976, s. 912-925.
- ◆ Temir, Ahmet, Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han, Ankara 1989, Kültür Bakanlığı, Türk Büyükleri dizisi: 124.
- ◆ Turan, Osman, "Çingiz Adlı Hakkında", Belleten V, 1941, s. 267-276.
- ◆ Vassaf; Abd Allah bin Fazl Allah, Tecribet'il-Emsar ve Tezciyet'il-A'sar: Geschihcte Vassaf's, Persisch herausgegeben und Deutsch übersetzt von Hammer-Purgstall, I. Band, Wien, 1856.
- ◆ Vladimirtsov, B. Ya., The Life of Chingis-Khan, London 1930; (Fransızcası:) Paris 1947; (Türkçesi: H. A. Ediz, Cengiz Han,

İstanbul 1950).

Kazan Hanlığı

- ♦ Ahmer, A., Kazan Tarihi, Kazan 1910.
- ♦ Arat, R. R., "Kazan", İA VI, İstanbul 1955, s. 505-522.
- ♦ Atlasî, H., Kazan Hanlığı, Kazan 1913, İkinci b. 1920.
- ♦ Atlasî H., Süyüm Bike, Kazan 1912.
- ♦ Firsov, N. N., Proşloye Tatarii (Tataristanın mazisi), Kazan 1926.
- ♦ Fuks, K. F., Kratkaya istoriya goroda Kazani (Kazan şehrinin kısa tarihi), Kazan 1817.
- ♦ Gubaydullin, G. S., İz Proşlogo Tatar (Tatarların mazisinden), Materiyalı Po İzuçeniyu Tataristana II, Kazan 1925, s. 71-112.
- ♦ Gubaidullin, G. S., K Voprosu o proischojdenii Tatar (Tatarların menşei meselesi üzerine), Vestnik nauçnago 0-va Tatarovedeniya, 8, Kazan 1927, s. 131-142.
- ♦ Hudyakov, M., Oçerki po istorii Kazanskago Hanstva (Kazan Hanlığı Tarihi üzerine dersler), Kazan 1923.
- ♦ "Kazanskoye Hanstvo" (maddesi), BSE 19, 1953, s. 310-312.
- ♦ Kurat, A. N., Kazan Hanlığı'nı Kuran Uluğ Muhammed Han Varlığı, İstanbul 1937.
- ♦ Kurat, A. N., Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına ait Yarlık ve Bitkiler, İstanbul-Ankara 1940.
- ♦ Kurat, A. N., "Kazan Hanlığı", DTCTD XII, Ankara 1954, s. 227-246.
- ♦ Lebedeff, Olga de, Abrege de l'histoire de Kazan, Roma 1899.
- ♦ Mende, G. von, Der nationale Kampf der Russlandtürken, Berlin 1936.
- ♦ Mercanî, Ş., Müstefad-ülAhbar fi ahvali Kazan ve Bulgar, Kazan, I: 1885, II: 1900.
- ♦ Taymas, A. Battal, Kazan Türkleri, Ankara 1964.
- ♦ Vorobyov, N. İ., Kazanskie Tatarı (Kazan Tatarları), Materiyalı Po İzuçeniyu Tatarstana II, Kazan 1925, s. 133-166.

Sibir Hanlığı

- ♦ Arat, Reşid Rahmeti, "Küçüm Han" (maddesi), İA VI, 1955, s. 1071-1074.

- ◆ Atlasî, Hadi, Sibir Tarihi, Kazan 1911.
- ◆ Barthold, W., "Sibir ve İbir" (maddesi), İA XII, 1965, s. 585.
- ◆ Baştav, Şerif, "Sabir Türkleri", Belleten V, 1941, s. 53-101.
- ◆ Fischer, I. E., Geschichte Sibiriens seit der Entdeckung bis zur Eroberung durch russischer Waffe, S. Petersburg 1774.
- ◆ Messerschmidt, D. G., Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727, herausgegeben von E. Winter und N. A. Figurovskiy, Berlin, I: 1962, II: 1964.
- ◆ Patkanov, Über das Volk der Sabiren, KSz I, 1990, s. 258-277.
- ◆ Radloff, W., Aus Sibirien I, II, birinci basılış: Leipzig 1884, ikinci basılış: 1893. A. Temir'in Türkçe tercümesi: Sibirya'dan I* 1954, I** 1956, II* 1957. Mf. V. Bilim eserleri serisi.
- ◆ Rasonyl, L., Tarihte Türklük, Ankara 1971, s. 77, 220, 269-270.
- ◆ Schiltberger, Johann, Reise in den Orient, München 1814.
- ◆ Yadrintsev, N. M., Sibir kak koloniya (Müstemleke olarak Sibirya), 1882.

Nogay Hanlığı

- ◆ Nogayskaya Orda, "Nogaytsı" maddeleri, BSE 30, Moskova 1954, s. 116, 117.
- ◆ Rasonyi, Lazslo, Tarihte Türklük, Ankara 1971, s. 143, 220-222, 232, 373.
- ◆ R-V, V., "Nagai, Nagaytsı, Nogaytsı" maddesi, ESBE 39, S. Petersburg 1897, s. 421-422.
- ◆ R-V, V., "Nogay ili Nagay" maddesi, ESBE 41, S. Petersburg 1897, s. 311-312.
- ◆ Veselovskiy, N. İ., Han iz Temnikov Zolotoy Ordı, Nogay i ego Vremya (Nogay ve zamanı), ZRAN, VIII seri, XIII, cilt, Petrograd 1922.
- ◆ Yakubovskiy, A. Y., Altın Ordu ve İnhitatı, İstanbul 1955, s. 67- 70, 82-87. Taryhy makalalar